

РОЗДІЛ 7

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.526(045)

Юрчик І. Б.

Хмельницький національний університет

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ У НЕФОРМАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито сутність зайнятості населення у неформальному секторі економіки та неформальної зайнятості. Визначено причини поширення неформальної зайнятості та її наслідки. Обґрунтовано необхідність удосконалення інституціонального середовища країни та визначено дієві заходи щодо стимулювання переходу із неофіційної до формальної зайнятості.

Ключові слова: неформальна зайнятість, зайняті у неформальному секторі економіки, інституціональне середовище.

Постановка проблеми. Формування політики у сфері ринку праці потребує наявності надійних статистичних даних не лише про обсяги попиту та пропозиції робочої сили, а і щодо сегментації зайнятості населення за секторами економіки та характером праці. Зобов'язання Міжнародної організації праці (МОП) та країн-членів щодо забезпечення гідної праці для всіх категорій зайнятих зумовлюють необхідність розробки інтеграційної стратегії щодо найбільш уразливих та незахищених форм зайнятості. Найбільший дефіцит гідної праці існує там, де робота виконується поза сферою правових та інституційних рамок. Це зумовлює особливу актуальність дослідження всіх форм зайнятості, які не охоплюються зовсім або охоплюються неповною мірою чинним трудовим законодавством чи іншими нормативно-правовими актами. Стратегія національної безпеки України розглядає поширення «тіньової» зайнятості як загрозу національним інтересам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем зайнятості населення у неформальному секторі економіки приділяється все більше уваги науковцями, що спричинено зростанням обсягів неформальної зайнятості, впливу кваліфікованих кадрів із офіційного сектору економіки до неофіційного, фінансовими втратами держави, а також, незадоволеністю населення реальною ситуацією на ринку праці. Вагомий внесок у дослідження проблем ринку праці належить таким науковцям: Д. Богині, О. Макаровій, Е. Лібановій, І. Петровій, І. Кравченко, В. Мортікову, В. Нижнику, В. Онікієнку, В. Онищенко, В. Петюху, А. Ткачу, М. Соколику, Я. Вітковському, І. Масаковій та іншим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу, приділену вивченню даного питання як науковцями, так і управлінцями різних рівнів, залишається невирішеним інституціональний аспект функціонування ринку праці; пошук шляхів подолання зайнятості населення у неофіційному секторі; не до кінця досліджено причини переходу із офіційної до тіньової зайнятості; не визначено дієві заходи щодо стимулювання переходу із неофіційної до формальної зайнятості, тому ці питання потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження зайнятості населення у неформальному

секторі національної економіки, пошук можливих шляхів зменшення кількості зайнятих у неофіційному секторі економіки і сприяння переходу до легальної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. На 90-й сесії Міжнародної конференції праці (червень 2002 р.) було ухвалено Резолюцію про гідну працю та неформальну економіку, де під неформальною економікою мається на увазі будь-яка економічна діяльність працівників або виробничих одиниць, що за законодавством або на практиці не охоплена або недостатньо охоплена формальними нормами. Така діяльність перебуває за межами сфери дії законодавства, оскільки не регулюється на законодавчому рівні, або законодавчі норми існують, але на практиці не виконуються чи їх дотримання надто обтяжливе. Водночас Резолюція зазначає, що неформальну економіку слід відрізняти від злочинної та нелегальної діяльності, оскільки останні є предметом кримінального права і не належать до сфери регулювання трудового чи господарського права.

Концептуально вирізняють зайнятість у неформальному секторі і неформальну зайнятість. За висновками МОП, зайнятість у неформальному секторі найбільше поширена в країнах з недостатньо розвинутими економіками, що неспроможні забезпечити адекватну зайнятість і соціальний захист від безробіття, насамперед у країнах зі швидко зростаючим населенням. Типовими видами діяльності неформального сектора є неоплачувана робота в сімейному бізнесі, випадкова оплачувана робота, надомна робота, вулична торгівля. Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Вона охоплює всі види нестандартної роботи і включає всіх зайнятих, які юридично або фактично не є суб'єктами національного трудового законодавства, системи оподаткування доходів та соціального захисту. Сучасна глобалізована економіка зумовлює подальшу «неформалізацію» зайнятості навіть у розвинутих країнах через поширення тимчасової роботи, зайнятості неповний робочий час, дистанційної роботи, субконтрактів та інших форм гнучкої зайнятості. Стосовно країн з перехідними економіками, то головними факторами поширення неформальної зайнятості є намагання ухилитися від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат)

та недовіру до органів державного управління. Незважаючи на різноманіття проявів, спільною «базовою» рисою неформальної зайнятості є вразливість, оскільки ці особи не мають доступу до сучасного ринку капіталів, формальної системи виробничого навчання, соціального страхування та юридичного захисту. Тому статистичне спостереження неформальної зайнятості має важливе значення не лише для вдосконалення політики зайнятості та статистики національних рахунків, а і для формування та реалізації програм подолання бідності, сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, зростання продуктивності та соціально-економічної стратегії розвитку загалом, зокрема створення нових робочих місць. Рівень неформальної зайнятості включено до системи індикаторів гідної праці за ключовим виміром «Можливості зайнятості», оскільки цей показник є важливим індикатором якості зайнятості як для розвинутих та перехідних країн, так і для країн, що розвиваються. З 2000 року по теперішній час дані щодо зайнятості населення у неформальному секторі економіки отримуються за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, на основі відповідної методики [1].

Неформальний сектор охоплює усі робочі місця на підприємствах неформального сектора, або всіх осіб, які впродовж визначеного періоду були зайняті на підприємствах неформального сектору, незалежно від їх статусу зайнятості та від того, було це їх основною чи додатковою роботою. Визначення неформального сектора базується на характерних особливостях виробничих одиниць (підприємств), що, згідно з термінологією та класифікаціями Системи національних рахунків, є некорпоратизованими приватними підприємствами та утворюють частину сектора домогосподарств. Некорпоратизовані приватні підприємства – це виробничі одиниці, що не становлять юридичної особи, окремої від своїх власників; основні засоби та інші активи належать не виробничим одиницям, а їх власникам; такі виробничі одиниці не можуть від свого імені взаємодіяти з іншими виробничими одиницями, брати участь у трансакціях, укладати угоди або брати якісь зобов'язання. До неформального сектора відносять незареєстровані та/або дрібні за розміром некорпоратизовані приватні підприємства, що виробляють товари, послуги для продажу чи обміну. Зазвичай це маломасштабна діяльність із низьким рівнем організації; трудові відносини базуються здебільшого на нерегулярній зайнятості, родинних або особистих стосунках.

Серед підприємств неформального сектора вирізняють два типи:

1) неформальні підприємства осіб, які працюють за власний рахунок – залежно від національних умов усі або тільки ті, що не зареєстровані відповідно до вимог національного законодавства (господарського, комерційного, податкового, соціального права тощо);

2) підприємства неформальних роботодавців, що відповідають одному чи більше з трьох нижче наведених критеріїв:

– дрібний розмір підприємства за числом зайнятих (розмір може визначатися за кількістю постійних найманих працівників, або за загальною кількістю найманих працівників, або за загальним числом працівників, включаючи самого підприємця, партнерів по бізнесу та членів сім'ї, що беруть участь у виробництві, допомагають у власній справі);

– відсутність реєстрації підприємства;

– відсутність реєстрації найманих працівників підприємства (відсутність трудових угод, що передбачають сплату роботодавцем податків та внесків по соціальному страхуванню та захист з боку трудового законодавства) [2].

Таким чином, неформальна зайнятість визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального чи неформального секторів або у домогосподарствах упродовж звітного періоду і охоплює такі категорії зайнятих:

– осіб, які працюють за власний рахунок (самозайнятих), та роботодавців, які працюють на власних підприємствах у неформальному секторі;

– безкоштовно працюючих членів сімей, незалежно від того, працюють вони на підприємствах формального чи неформального секторів;

– найманих працівників, які виконують неформальні роботи, тобто не охоплені правовим чи соціальним захистом як працюючі особи, не мають права на інші пільги, пов'язані із зайнятістю (наприклад завчасне повідомлення про звільнення, вихідна допомога, щорічна оплачувана відпустка або лікарняний), а також наймані домашні працівники у домогосподарствах;

– членів неформальних виробничих кооперативів;

– самозайнятих працівників, що виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства (якщо вони враховуються в зайнятому населенні).

Отож, для зайнятості у неформальному секторі економіки характерні такі риси: відсутність факту офіційної реєстрації діяльності, а отже і відсутність будь-якого правового або соціального захисту з боку держави чи профспілки; низький рівень продуктивності праці, використання застарілих і шкідливих технологій виробництва; низький рівень доходів працівників; переважання самозайнятості; неможливість виходу виробників на організовані ринки, відмова у кредитуванні [3].

Щоб вжити в сучасних умовах господарювання, значна частина населення України змушена шукати додаткові джерела заробітку, якими нерідко стають доходи від неформальної зайнятості. По суті, це прояв механізму саморегуляції економіки, вимушена форма адаптації населення до сформованої соціально-економічної ситуації.

Так, у 2014 році кількість зайнятого населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становило 4,5 млн, або 25,1% від загальної кількості зайнятого населення (рис. 1) [4].

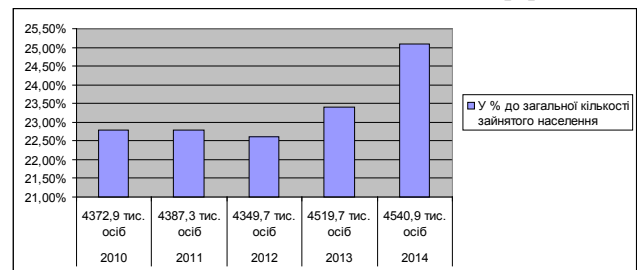

Рис. 1. Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки у 2010–2014 рр. [4]

За статусами зайнятості неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка неформально зайнятого населення складала 72,7%, а серед працюючих за наймом – 16,1%. Більше половини неформально зайнятих осіб (50,6%) були мешканцями сільської місцевос-

ті. Крім того, чоловіки порівняно із жінками були більш схильні працювати неформально (57,7%) [4].

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15-24 роки (33,2%) та у віці 60-70 років (41,1%). Ці категорії населення найбільш вразливі та соціально незахищені в сучасних умовах господарювання. Поширення неформальної зайнятості серед осіб пенсійного віку насамперед спричинене низьким рівнем пенсійного забезпечення, що спонукає їх до пошуку неформальних джерел отримання додаткових засобів існування. А молодіжний характер неформальної зайнятості проявляється в додатковому заробітку під час здобуття освіти. При цьому у 2014 році серед неформально зайнятого населення 68,3% складали особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою – 61,6%.

За видами економічної діяльності у 2014 році, серед неформально зайнятих осіб, значна частка була зайнята у сільському, лісовому та рибному господарстві (40,2%), в оптовій та роздрібній торгівлі – 21,8%, в будівництві – 15,3% (рис. 2).

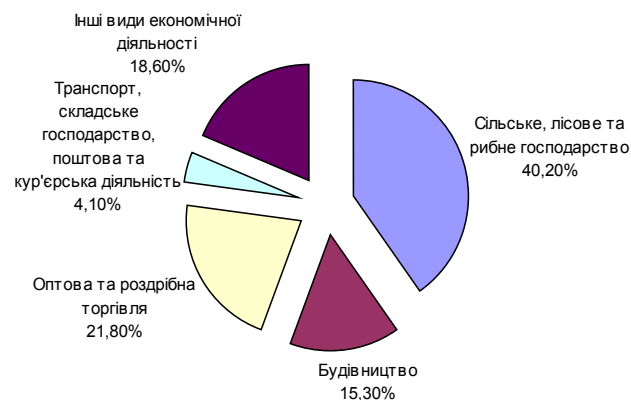

Рис. 2. Неформальна зайнятість населення за видами економічної діяльності у 2014 році [4]

Основними причинами поширення неформальної зайнятості населення стали:

- низький рівень життя населення, що спричиняє розвиток прихованих видів економічної діяльності;
- високе навантаження на фонд заробітної плати;
- високі податки на прибуток, додану вартість, обов'язкові платежі до бюджету та страхові внески тощо, що призводить до тінізації економіки;
- відсутність підходящого місця роботи, а відтак орієнтація частини населення на отримання доходів будь-яким способом;
- ступінь довіри громадян до суспільного устрою.

Список літератури:

1. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf.
2. Ангелко І.В. Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах господарювання / І.В. Ангелко // Український соціум. – 2010. – № 3 (34). – С. 124-132.
3. З.Ведерніков М.Д. Неформальний сектор в структурі національного ринку праці / М.Д. Ведерніков // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6, Т. 2. – С. 189-192.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Качала Т.М. Сучасні проблеми інституційного розвитку України / Т.М. Качала // Вісник економічної науки України. – 2009. – № 2. – С. 48-49.
6. Ховрак І.В. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення // І.В. Ховрак, А.А. Пономаренко // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 11-12. – С. 23-28.

Варто відзначити, позитивні та негативні наслідки поширення неформальної зайнятості. Позитивним вважається: задоволення потреб видів економічної діяльності, що розвиваються, у робочій силі; стримування зростання соціальної напруженості під час безробіття; можливості більш повного задоволення споживчого попиту населення країни. Разом з тим неформальна зайнятість супроводжується негативними наслідками як для держави, так і для працівника. Так, держава недоотримує значний обсяг податків, частину яких можна було б спрямувати на розвиток соціальної сфери, що позначається на життєвому рівні всього населення. За наявності в обігу офіційно не облікованих грошових потоків ускладнюється контроль за грошовою масою та її структурою, планування грошової емісії тощо. Для працівників, зайнятих у неформальному секторі економіки, відсутні реальні соціальні гарантії (пенсійного забезпечення, права на допомогу з тимчасової непрацездатності, на оплачувану відпустку, на допомогу з безробіття, на охорону праці тощо), контроль за умовами праці; така зайнятість не гарантує одержання трудових доходів; робота неформально зайнятих працівників не зараховується до трудового стажу.

Висновки і пропозиції. Проблема неформальної зайнятості неможливо вирішити намаганнями конкретного працівника чи роботодавця, досягнення позитивного результату можливе тільки шляхом реформування на державному рівні [5-11]. Необхідно здійснювати стимулювання переходу працівників із тіньового сектору до офіційного. Базою для цього може стати впровадження оновленої системи соціального страхування, котра міститиме в собі і медичне страхування працівників. Головною передумовою для зменшення чисельності зайнятих у неформальному секторі економіки, як показує світова практика, є сприяння розвитку малого підприємництва. Домогтися розвитку малого підприємництва можливо шляхом зменшення податкового навантаження, спрощення процедури реєстрації і ліцензування діяльності, надання пільг тим роботодавцям, котрі створюють робочі місця, звільнення від податкового пресу частки прибутку, що йде на розширення виробництва та створення нових робочих місць. Важливим напрямом легалізації зайнятості є загальне розширення попиту на робочу силу в офіційній економіці, розвиток виробництва, розширення можливості працевлаштування у сфері формальної зайнятості, а також зростання оплати праці й прибутків у всіх сферах і видах економічної діяльності.

Отже, в цілому економічна політика держави має бути спрямована не на боротьбу з цією об'єктивно існуючою проблемою, а на удосконалення інституціонального середовища країни, в результаті чого стало б не вигідно займатися тіньовою економічною діяльністю. Тобто необхідно створити таке інституціональне середовище, в якому тіньова економіка, а відповідно, і зайнятість у неформальному секторі економіки була б неефективною.

7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 188 с.
8. Зиновьев И.Ф. Формирование и реализация кадрового экономического потенциала в аграрной сфере: моногр. / И.Ф. Зиновьев. – Симф.: Феникс, 2009. – 407 с.
9. Архієреєв С.І. Інституційна складова ринку праці як фактор зниження трансакційних витрат в трансформаційній економіці / С.І. Архієреєв, А.В. Глушач // Вісник НТУ «ХП»: [зб. наук. праць]. – 2012. – № 5. – С. 121-135.
10. Цимбал О.І. Регулювання збалансованого розвитку формальних та імпліцитних структур інституалізації відтворювального простору ринку праці / О.І. Цимбал // Зайнятність та ринок праці. – 2009. – № 21-22. – С. 25-40.
11. Гордєєв О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму / О. Гордєєв // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – № 3 (11). – С. 36-42.

Юрчик І. Б.

Хмельницький національний університет

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В НЕФОРМАЛЬНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье раскрыта сущность занятости населения в неформальном секторе экономики и неформальной занятости. Определены причины распространения неформальной занятости и ее последствия. Обоснована необходимость усовершенствования институциональной среды страны и определены действенные меры относительно стимулирования перехода из неофициальной к формальной занятости.

Ключевые слова: неформальная занятость, занятые в неформальном секторе экономики, институциональная среда.

Yurchyk I. B.

Khmelnytsky National University

PROBLEM OF EMPLOYMENT IN THE INFORMAL ECONOMY

Summary

The article reveals the essence of employment in the informal sector of the economy and the phenomenon of informal employment. The reasons of distribution of informal employment and her consequences are certain. The topic substantiates the mandatory improvement of the institutional environment in the country and insists on the effective measures to stimulate the transition from informal to formal employment.

Keywords: informal employment, employed in the informal economy, institutional environment.